

УДК 343.25

*В. В. Сухонос, д-р юрид. наук, декан юридичного факультету
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

СМЕРТНА КАРА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення: бути чи не бути смертній карі як одному з видів покарань за скоєння тяжких злочинів.

Ключові слова: смертна кара, види смертної кари, Київська Русь, кровна помста.

Постановка проблеми. Відомо, що відсутність смертної кари є обов’язковою умовою для перебування держави в Раді Європи. Тому в Україні до вступу в цю міжнародну організацію спочатку з 1995 р. на виконання смертних вироків почав діяти мораторій, що тривав недовго. Однак в 1997 р. Конституційний Суд визнав, що смертна кара суперечить Конституції України. Як результат у 2000 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно усунула поняття “смертна кара” з офіційного переліку кримінальних покарань в Україні. Тема статті обрана не випадково, тому що дебати про повернення смертної кари відбуваються усе частіше. У зв’язку з цим виникає потреба з’ясувати, чому цей вид покарання опинився таким живучим і як давно він став застосовуватись у державах, які були розташовані на території сучасної України.

Аналіз останніх досліджень. В юридичній літературі немає єдиної думки щодо застосування чи незастосування смертної кари. Навіть серед культових працівників з цього приводу немає однастайності, хоча Патріархи Олексій II та Кирил разом з митрополитами Київським Володимиром та Білоруським Філаретом виступили проти смертної кари [1]. Дослідження застосування смертної кари з різних позицій проводили такі науковці, як П. Музика, Н. Долматова [2],

А. Малько, С. Жильцов [3], М. Владимирський-Буданов [4], Р. Л. Хачатуров [5] та інші. Їхня думка в основному схиляється до мораторію на смертну кару.

Певний інтерес викликають питання про джерела смертної кари у Київській Русі. З цього приводу вчені також мають різні точки зору. Одні вважають, що смертна кара виникла як продовження звичаю кровної помсти, інші – як наслідок візантійського впливу [6]. Аналіз публікацій показує, що візантійські єпископи намагалися залучити Київську Русь до канонів Кормчої книги, де записано про необхідність страти осіб, що вчинили розбійні напади. Вони доводили князю Володимиру, що він поставлений від імені Бога на страту злочинців [7, с. 85–86]. Але за винятком декількох випадків смертна кара в законодавстві Русі так і не прижилася. Водночас слід зазначити, що смертна кара до розбійників застосовувалася і в 930 р., а пізніше у 996 р. вона була затверджена тільки за розбій та деякі інші види злочинів [8, с. 388].

Виклад основного матеріалу. Немає єдиної думки про час виникнення смертної кари. Більшість дослідників схиляються до того, що вперше смертна кара була запроваджена Двінською уставною грамотою у 1397 р. Проте незрозуміло, з яких підстав вони ігнорують той факт, що перша офіційна згадка про смертну кару наводиться в “Повісті минулих літ” 996 р. Автор таку позицію не поділяє. Дослідження показало, що застосування смертної кари у Київській Русі

було пов'язане з уведенням християнства Великим князем Володимиром і розбудовою церкви, яка була покликана виконувати важливі для держави ідеологічні та морально-етичні функції. Як вже зазначалося, ставлення церкви до смертної кари було неоднозначним.

З одного боку, вона як носій християнської віри повинна була боротися за скасування звичаю кровної помсти у слов'ян-язичників і смертної кари взагалі, а з іншого – у деяких випадках церква сама ставала ініціатором введення смертної кари. Враховуючи, що у візантійській державності духовна влада займала підпорядковане положення і повністю залежала від імператора, князь Володимир, який ще більше хотів посилити свою владу, віддав перевагу послугам константинопольського патріарха. Тому не можна погодитися з твердженням, що на князя-язичника зійшла “божа благодать”. На це вказує і літопис, констатуючи, що князь був “несуть блуда, приводя с собь мужски жены и девиць растьяля” [7, с. 86].

У Київській Русі фактично склалося подвійне вірування. Самих слов'ян примушували прийняти християнство, але продовжували діяти і язичницькі звичаї. Автор погоджується з С. Жильцовим і Н. Калачовим в тому, що фрази у літописі, які закінчуються словами “казнить разбойников” і де говориться про уведену кару, треба читати окремо за списком. Тому що в одних випадках йому радять єпископи стратити розбійників і він погоджується, а в інших – за аналогічну пораду він погоджується увести вири за вбивство але тільки тоді, коли кровна помста не мала місця, а вбивство було скоєне іншою особою на користь близьких родичів убитого [9, с. 17]. Таким чином князь Володимир застосовував різні види покарань, тобто страчував розбійників і застосовував виру, яка стягувалась у випадках простого вбивства, як це робили і перші київські князі [10].

Таким чином, можна стверджувати і підтримати позицію Н. П. Загоскіна в тому, що смертна кара навіть щодо розбійників на землях Київської Русі не поширилася [6, с. 23–24]. Слід зазначити, що юрисдикція церкви як державної інституції поступово поширювалася. Наприклад, показовими є ст. 32 Уставу Ярослава в короткій редакції і ст. 43 в розширеній редакції, за якими “аже чернец, или черница, или поп, или попадьа, или проскурница впадут в блуд”, тих судити єпископу, митрополиту “во что их судить волен” [11, с. 261, 270].

Пізніше при князі Ярославі Мудрому Устав був більш консервативним, ніж при Володимирі. Це було пов'язано з фіксуванням у середині XI ст. норм руського церковного права в Корм-

чих книгах. Слід також підкреслити, що влада князів в ті часи не могла обійтися без активного втручання у первісні звичаї слов'ян, які поступово втрачали позитивні фактори регуляторів основних правил співжиття в умовах виникнення та розвитку ранньофеодальної держави. Більше того, звичаї ставали перепонами для встановлення єдиного правового простору. Тому князі робили все, щоб пристосувати звичаї до інтересів державної системи, що тільки формувалася. Для цього княжій владі необхідно було, на наш погляд, мати правовий прецедент, на підставі якого можна було або усунути, або пристосувати язичницькі звичаї, перетворюючи їх у єдині норми звичаєвого права. Автор поділяє думки тих дослідників, які вважають, що такою правовою нормою стала смертна кара [3, 12].

Проте, як вже зазначалося, застосування смертної кари ще не мало абсолютного характеру. Градський закон застосовувався, але існувала можливість відкупитися, тобто кровна помста замінювалася на викуп.

Подальший розвиток права зафіксований в Руській Правді, яка була прийнята як нормативно-правовий акт за часи правління Ярослава Мудрого (1019–1058). У ст. 1 короткої редакції Руської Правди санкціонувався кровна помста [11, с. 77]. Тобто цей стародавній звичай став нормою звичаєвого права. Водночас ця норма суворо обмежує коло родичів, які мали право помсти. Слід підкреслити таке: якщо убитий не мав родичів, право помсти надавалося князю, який мав право застосовувати віру і отримати на свою користь з винної особи 40 гривень.

Кровна помста у Київській Русі була скасована пізніше синами князя Ярослава, про що свідчить ст. 2 Руської Правди в іншій (розширеній) редакції. Вона встановлювала грошовий викуп замість помсти. Розмір штрафу залежав від статусу убитого. Проте, хоча смертна кара законодавчо була скасована, це не означає, що її не застосовували в окремих випадках. Наприклад, в 1069 р. Ізяслав захопив Київ і послав княжити туди свого сина Мстислава, який стратив 70 осіб [7, с. 316], були й інші факти [7, с. 108]. Поширення княжої влади в подальшому на початку XIII ст. не знайшло підтримки навіть серед церковних діячів [12, с. 210]. Слід зазначити, що, засуджуючи язичницькі звичаї, церква сприяла застосуванню смертної кари, захищаючи себе як великого землекористувача, що переконливо довели вітчизняні і російські дослідники [13, с. 40–59, 80–90].

У зв'язку з тим, що смертна кара у Київській Русі застосовувалася не часто, то виникає питання:

які схожі ознаки покарання з ознаками покарання сьогодення вона мала? По-перше, як і в інших державах, вона застосовувалася як покарання, а сутністю кожного покарання є кара. По-друге, смертна кара, як і будь-яке покарання, є примусом і застосовується, як правило, без врахування бажання засудженої особи і тільки від імені держави. Наступною ознакою смертної кари буде те, що вона застосовується тільки за вироком суду. Тобто, як і сьогодні, в демократичній, правовій, суверенній державі, якою згідно з Конституцією є Україна [14], застосовувалися тоді і застосовуються у даний час демократичні принципи судочинства. Четвертою ознакою смертної кари було те, що вона застосовувалася тільки тоді, коли це було передбачено в конкретному нормативному акті. Виходячи з цього, можна констатувати, що покарання у вигляді смертної кари застосовувалися тимчасово і це буде п'ятою ознакою. Шостою ознакою було те, що покарання у вигляді смертної кари було найсуворішим і застосовувалося у винятковому порядку. Останньою, сьомою, ознакою смертної кари є її мета. Тобто те, чого можна досягнути, застосовуючи покарання у вигляді смертної кари.

Враховуючи застосування такого виду покарання у різні часи існування держави, можна стверджувати, що позбавлення особи, яка вчинила тяжкий злочин, життя, було способом залякування інших осіб, схильних до скоєння аналогічних злочинів. Таким чином, покарання у вигляді смертної кари було одним із центральних інститутів кримінального права того часу, тобто важливим інструментом у руках держави для охорони найбільш значущих суспільних відносин.

Подальший розвиток інститут смертної кари в Київській Русі отримав під час феодальної роздробленості, коли на теренах єдиної Київської

держави ставали самостійними державними прошарками окремі землі на чолі з князем. Проте слід зазначити, що окремі дослідники стверджують, що нібито не тільки законодавству, але й епосу Київської Русі смертна кара не була відома [15, с. 6; 16, с. 132–134, 146].

На нашу думку, такі розбіжності у поглядах на смертну кару і кровну помсту пояснюються тим, що як кровна помста, так і смертна кара з'явилися у Київській Русі майже одночасно. І, зрозуміло, що відокремлення їх між собою означає не їх фактичну сторону, а суб'єктів застосування і адресної спрямованості.

Висновки. Відсутність смертної кари як виду покарання в законодавчих актах Київської Русі не означає відсутності її реального застосування. Як вже зазначалося, стародавні джерела свідчать, що смертна кара застосовувалася у випадках державної зради, злочинів проти християнської віри і непокори владі. Наприклад, "Руська правда" не передбачала покарання у вигляді смертної кари, проте закріплювала право кровної помсти і обмежувала коло осіб як суб'єктів цього права.

Таким чином, можна стверджувати, що смертна кара як вид покарання в історії вітчизняного права – явище закономірне, яке генетично має походження з кровної помсти. Але природне об'єктивне призначення цього виду покарання ніби для захисту життя людини протягом усієї історії Київської Русі і пізніше, навіть у наші часи, як функція вищої міри покарання так і не визнана необхідною. У наш час в умовах нестабільності демократичних інститутів української державності, посилення криміналізації суспільства і збільшення кількості вбивств, зокрема на замовлення, з політичних мотивів, ми повинні формувати думку населення про те, що смертна кара не є панацеєю у боротьбі зі злочинністю.

Список літератури

1. Филарет (Вахромеев) Митрополит. Тезисы о смертной казни // Из архива Митрополита Филарета (Вахромеева). – Минск : Белорусский Экзархат, 1996. – Выпуск 2. – С. 77–78.
2. Музыченко П. П. История государства и права Украины в вопросах и ответах / П. П. Музыченко, Н. И. Долматова. – Ч. 1. – Харьков : Одиссей, 1999. – 288 с.
3. Малько А. В. Смертная казнь в России: история, политика, право / Малько А. В., Жильцов С. В. – М. : Норма, 2003. – 224 с.
4. Владимирский-Буданов М. В. Обзор истории русского права / М. В. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – Петроград – Киев : Н. Я. Оглоблин, 1915. – 699 с.
5. Хачатуров Р. Л. Отказ от смертной казни в праве Древней Руси / Р. Л. Хачатуров // Смертная казнь: за и против. – М., 1989. – С. 377–388.
6. Загоскин Н. П. Очерк истории смертной казни в России / Н. П. Загоскин // Известия Казанского университета. – 1892. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum2363/>.
7. Повесть временных лет / под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – Ч. 1. – М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – С. 85–86.

8. Уголовное право России. Общая часть / под ред. В. Н. Кудрявцева и др. – М. : Юрид. лит-ра, 2006. – 543 с.
9. Замалеев А. Ф. Еретики и ортодоксы: Очерки древнерусской духовности / А. Ф. Замалеев. – Л., 1991. – 207 с.
10. Архив историко-юридических сведений, издаваемый Н. Калачевым. – Кн. 1. – М., 1850. – С. 64.
11. Памятники русского права. – Вып. 1 / под ред. С. В. Юшкова. – М., 1950. – 287 с.
12. Щапов Я. Н. Вторая жизнь памятников права Древней Руси / Я. Н. Щапов // Россия на путях цивилизации. – М., 1982. – С. 210.
13. Янин В. Л. Новгородская феодальная вотчина / В. Л. Янин. – М. : Наука, 1981. – 299 с.
14. Конституція України. – К. : Велес, 2007. – 48 с.
15. Климчук Е. А. Проблемы смертной казни в обычае и уголовном праве России: сравнительный анализ / Е. А. Климчук. – М., 2000. – 148 с.
16. Романов Б. А. Люди и нравы Древней Руси: историко-бытовые очерки XI–XIII вв. / Б. А. Романов. – М. ; Л., 1966. – 343 с.

Отримано 24.10.2012

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме современности: быть или не быть смертной казни как одному из видов наказаний за совершение тяжких преступлений.

Summary

The article focuses on an important issue of our time: *to be* or not to be the death penalty as a form of punishment for serious crimes.

УДК 343.8/343.9

А. Н. Ключко, канд. юрид. наук, ст. викладач кафедри кримінально-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”;

М. І. Логвиненко, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри АГПФЕБ юридичного факультету Сумського державного університету

РОЗБІЙНІ НАПАДИ НА ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ЯК НЕБЕЗПЕЧНІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

У статті висвітлюються особливості вчинення розбійних нападів на банківські установи, розглядається порядок організації охорони банків з метою ефективного попередження вчинення цих злочинів, досліджуються проблеми законодавчо-нормативної бази з даного питання.

Ключові слова: банківські установи, розбійні напади, загрози кримінального характеру, охорона.

Постановка проблеми. У структурі корисливо-насильницької злочинності розбійні напади на банківські установи залишаються найнебезпечнішими злочинами. За статистикою, майже кожної години розбійні напади на банки вчинюються у США, а за даними Федерації європейських банків, у середньому кожні півтори години вони відбуваються в країнах Європейського Союзу. Зазначені злочини стають усе більш зухвалими та агресивними. Останніми роками збільшення кількості цих діянь, що виступають особливим кримінальним феноменом і каталізатором інших злочинних посягань, спостерігається і в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За радянської доби загальні питання кримінально-

правової та кримінологічної характеристик, а також запобігання розбійним нападам дослідили у своїх роботах такі вітчизняні вчені, як: М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, А. П. Закалюк, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Л. М. Давиденко, А. Ф. Зелінський, В. П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, Л. М. Кривоченко, П. С. Матишевський, М. І. Панов, С. В. Трофимов та інші науковці. Наукові засади дослідження цих суспільно небезпечних діянь були предметом розгляду російських вчених-криміналістів, зокрема, Г. М. Борзенкова, Л. Д. Гаухмана, М. А. Гельфера, М. М. Ісаєва, Г. Л. Крігера, Ю. І. Ляпунова, М. П. Михайлова, В. О. Владимірова та багатьох інших науковців.

Невирішені раніше частини проблеми. Слід констатувати, що більшість наукових праць відомих фахівців присвячена питанням кримінальної відповідальності за розбій як злочин проти власності за кримінальним законодавством

© А. Н. Ключко, М. І. Логвиненко, 2012